

SEBAOBRAZ V KRAJINE KRIVÝCH ZRKADIEL

BLANKA ŠULAVÍKOVÁ, Kabinet sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Bratislava

ŠULAVÍKOVÁ, B.: Self-image in a Land of False Mirrors
FILOZOFIA 59, 2004, No 7, p. 482

The paper focuses on the problematic of selfinterpretation and the correspondence between selfimage and the reality. Its presupposition is, that a human being is not committed to a single way of life, fully determined by his/her biological characteristics or by the dictate of his/her social background; first of all, he/she is not dependent on single ways of the interpretation of the world or of his/her selfinterpretation. It is his/her ability to accept certain characteristics as his/her own that makes him/her a human being. There is usually a distinction between his/her own seeing himself/herself, which does not necessarily, leads to a failure. The strategies of survival are various and they need not to be rooted in true interpretations in all their aspects. In conclusion the author argues, that the critical thinking making its way into everyday life as well as into the public sphere offers the possibility of the variability of the ways of life and of a consensual coexistence on the basis of manifold interpretative structures and models. Enforcing a uniform view as a presupposition of human cooperation is replaced by an approach, respecting the legitimacy of the pluralistic image of the world and of the humans, for which this approach makes no obstacle in cooperative working of society.

Nie je to len čistá apologetika, keď zlodej kričí, že kradnú všetci. Generalizovanie v tomto prípade slúži ako očistný mechanizmus a ochrana pred mravnou sebareflexiou, nielen na vytesňovanie strachu z možného sankcionovania.

Odkedy sme objavili rodové a druhové pojmy, ubehlo už veľa času a veda to odvtedy aj náležite využila, dostatočne nám vykreslila človeka v jeho odlišnostiach od iných živočíšnych druhov. Robila si svoju prepotrebnú prácu, hoci väčšina z nás by aj tak vedela, že sa rodí z matkinho lona a nezohrieva celé týždne v prútenom hniezde na komíne, kým sa vykľuje. Dejiny antropologických koncepcií sú dejinami sporov o primát určitej skupiny charakteristik – biologických, psychologických, sociálnych, duchovných ([3], 19) a len veľmi okrajovo zasahujú do toho, ako sa ľudia identifikujú na individuálnej úrovni.

Mnohé prírodné kmene doteraz považujú za „ľudí“ len svojich členov, termín „človek“ vzťahujú len na príslušníkov vlastnej pospolitosti. Viaceré ním označujú dokonca len ľudí „dobrých“, s ktorými sa stotožňujú sami. Ako vieme, podobne vo vedomí Európanov dlhý čas korešpondoval tento termín len s vlastnou rasou. Prastaré podoby má hľadanie spoločných znakov so zvieratami, ale nachádzame i novodobé príklady. Napríklad etologička Dian Fosseyová, autorka známej knihy *Gorily v hmle* [1], sa viac identifikovala s opicami v pralese ako s africkými domorodcami [2]. Spríbuzňovanie na základe iného významového rezu, ako je biologický druh, sa dá pozorovať aj vo vzťahu detí a zvierat, keď deti vnímajú príbuzné bytosti z pozície matkinho lona – ako teplo, prítulnosť, krotkosť, hravosť –, až dovtedy, kým sa nenaučia, že oveľa viac súvisia

s konkrétnym živočíšnym druhom, ktorý charakterizujú poväčšinou celkom odlišné vlastnosti.

Sebainterpretačné schémy môžu byť postavené na pomýlených generalizáciách a postihovať celé generačné reťazce; ak sa týkajú národov či väčších skupín, môžu hlboko zasahovať do individuálnych osudov a dejinných udalostí. Mnohokrát v podobe nezvládnutých procesov vedú ľudstvo do pascí násilia, rasizmu, diskriminácie či terorizmu. Inak životodarný mechanizmus, nevyhnutný na orientáciu vo svete, poznanie, myslenie a ľudská komunikácia, ukazuje často aj svoju ťažko ovládateľnú odvrátenú tvár. Ani zdôrazňovanie rozumových schopností človeka v západnej kultúre nepomohlo príliš zmierniť tendencie elitárstva prameniace z pomýlených generalizácií. Neuláhčilo situáciu napríklad ženám, ktoré sa spolu s mentálne postihnutými či deťmi celkom nezmetili do predstavy človeka schopného racionálne myslieť a konať, a ak áno, tak len za cenu poriadne prižmúreného oka. Vytesnený zo spoločnosti neracionálnych tvorov muž dlho zostával nositeľom povinnosti myslieť za rodinu, celé spoločenstvo, národy, neskôr za celé kontinenty i vesmír. A hoci sa toto zodpovedné postavenie niektorým javí ako pre muža nesmierne výhodné, išlo aj vo vzťahu k nemu o kontraproduktívne sústo.

V individuálnom živote môže sebaobraz, ktorý nekorešponduje so skutočnými osobnostnými dispozíciami, viesť k vážnym problémom. Človek sa často sám so sebou pri svojej sebareflexii míňa; takéhoto „míňania sa“ môže byť v jeho živote niekedy podstatne viac ako súladu. Poznáme to z bežného života, ale potvrdzujú to aj nespočetné skúsenosti z psychologickkej i psychiatrickkej praxe; tie pracujú s presvedčením o dôležitosti vedomej identifikácie osobnosti a jej zosúladenia s aktuálne fungujúcim sebaobrazom. Vychádzajú z paradigmy, že proces odhaľovania a spoznávania osobnostnej identity vedie k lepšej orientácii, komunikácii a zvládaniu životných problémov. Výsledky týchto postupov svedčia o ich opodstatnenosti, ale aj o tom, že v nijakom prípade nie sú všeliakom.

Ak chápeme hľadanie identity ako hľadanie „pravdy o sebe“ ([4], 159), nijako neprekvapuje, že samotná identita je často pre človeka neznesiteľná, hoci je nevyhnutná. Môže nás obmedzovať, a dokonca až boľieť; niekedy túto bolesť stačí len priebežne jemne „kultivovať“, inokedy „prebijať“ adrenalinovými alebo ešte horšími útekmi ([5], 118). Ľudský druh má našťastie veľkú selektívnu výhodu (?) oproti iným živočíchom, aj keď nie vždy ju využíva (alebo mu nie je dovolené ju v plnej miere a slobodne využívať) na individuálnej úrovni. Už napríklad Seneca, vedený svojim stoickým postojom, keď dáva Serénovi rady na zachovanie duševného pokoja [6], reflektuje v istom zmysle fakt, že človek nie je bytostne viazaný len na jediný spôsob existencie; jej naplnenie môže nadobúdať rôznorodé podoby. Nie je v zásade spätý len s jediným spôsobom života, ktorý by do detailu určovali jeho biologické charakteristiky či diktát sociálneho prostredia. A čo je dôležité, nie je ani odkázaný na jediný spôsob interpretácie sveta či vlastnej sebainterpretácie.¹ Aj keď toto jediné vysvetlenie nesporne sídli kdesi

¹ Pochopenie človeka ako sebainterpretujúcej bytosti sa dá podľa Františka Novosáda považovať za dominantu súčasného filozofovania o človeku a kultúre. Ako píše, idea sebainterpretatívnosti ako základnej charakteristiky ľudskej existencie je stredom Heideggerovho myslenia, jej variácie sú základom myšlienkového výkonu Gehlena, Deweya, Foucaulta. Jej jadro podľa neho precízne formuloval Charles Taylor, keď povedal, že zmysel našich sebainterpretácií spočíva v tom, že nám pomáhajú utvárať náš život; nie sú to len idey o nás, ale sú neodmysliteľnou súčas-

v motivačných základoch jeho neutíchajúcich kognitívnych aktivít a – ako sa zdá – po „konečnom“ vysvetlení neuveriteľne túži. Ambíciu ho uchopiť mali a majú v sebe zakódovanú mytologické, teologické, ideologické i filozofické koncepty, ale aj vedecké konštrukty – ako nám to predstavuje fyzik a astronóm John D. Barrow vo svojej knihe *Teorie všeho* –, aj „dnešní vedci veria, že sa zmocnili kľúča, ktorý otvára matematické tajomstvo srdca vesmíru, že objavujú cestu k monumentálnej ‘teórii všetkého’, ktorá zjednotí všetky zákony prírody v jedinom výroku, čím sa odhalí nevyhnutnosť všetkého, čo bolo, je a čo sa má stať vo fyzikálnom svete“ ([7], 9).²

Rôznorodá interpretácia existencie a jej zmyslu kotví v neviditeľnom pláne všetkých ľudských aktivít. A aj keď si dnes nikto nepýta súhlas – pričom mnohé kmene či národy žijú na báze prvotnopospolných či stredovekých praktík, inštitúcií a interpretácií –, ľudský druh sa prostredníctvom západných vedcov už dlhší čas usiluje nadviazať kontakt s inými inteligentnými bytosťami, vysiela signály do vesmíru v mene a za všetkých, plánuje kolonizáciu aj jeho ďalších častí aj s na to nevyhnutnými zmenami genetických kódov. Bez toho, aby sa vo svojej pýche naučil aspoň znesiteľne žiť či zvládať sociálne procesy či mocenské konflikty alebo poznal aspoň približne odpovede na otázky, ktoré si kládol od úsvitu dejín. Táto na prvý pohľad nenásytná a dobrodružná aktivita obsahuje v sebe implicitný predpoklad, že to, čo vedie ľudský druh k budúcnosti a prispieva k jeho zachovaniu vo vesmíre, je očividne pozitívne. Nekladie si otázky o svojej opodstatnenosti a od nikoho si nepýta dovolenie či súhlas. A vôbec nepochybuje o tom, že svet je tu práve pre človeka. V neistej dobe teroristických hrozieb, náboženskej neznašanlivosti, vojenských konfliktov, sociálnych napätí a environmentálnych hrozieb sa pozemskí vedci 21. storočia v presvedčení o nutnosti zachovať ľudstvo aj po zániku Slnecnej sústavy nadšene venujú otázkam spojeným s osídľovaním vesmíru. Nožnice medzi tým, čo väčšina ľudí aktuálne žije, a čo sa rieši na vedeckej úrovni, sa v tejto rovine fascinujúco roztvorili. Akoby sebaobraz človeka ako druhu v našej kultúre, a to aj napriek všetkým dejinným peripetiám, krízam a problémom v zvládaní sociálnych či individuálnych problémov, zodpovedal prístupu práve narodeného dieťaťa.

ŕou toho, čím sme. Niektoré formy sebaepochopenia vyrastali po stáročia a vteli sa do radu zvyklostí, do rodinného života verejne uznávaných noriem. Implicitné sebachápanie je tak podľa Františka Novosáda vtelené do ľudských praktík, ktoré sa stali konštruktívnou charakteristikou ľudskej existencie, ako aj do systematizovaných obrazov sprostredkovaných filozofiou, teológiou či vedou, ktoré získavajú na praktickom význame do tej miery, do akej sa inštitucionálna štruktúra spoločnosti stáva výsledkom vedomej konštrukcie ([3], 17).

²Možnosť vzhliadnuť k vedeckej pravde ale dnes bežných ľudí už tak neoslovuje ako kedysi. A to nielen pre neochotu alebo obmedzenosť ju prijímať, ale aj preto, že rozličných vedeckých právd sa už na svet vyliahlo toľko, že už aj oni sa naučili nerobiť si na veci definitívny názor. Kým v 20. rokoch uplynulého storočia bol Albert Einstein mediálnou hviezdou rovnakého kalibru ako Charles Chaplin, teraz by len ťažko dokázal v popularite konkurovať dnešným filmovým hviezdám či plejáde modeliek. Veda sa dnes natoľko podieľa na dynamizácii našej každodennosti, že život sám akoby ľudom unikal pomedzi prsty. Zmeny a výzvy zvládnuť „nové“ sú také časté, že mnohí neraz „vyskakujú z vlaku“ a radšej sa ponárajú do sféry nevedomia, prijímajú rôzne magické praktiky či východné koncepty alebo unikajú do rozmanitých virtuálnych svetov.

Bludisko plné nástrah. Spôsob obživy sa čoraz viac stáva len jednou z okolností nášho života, posúva sa vnímanie výkonu povolání, spoločenských rolí a tradičných inštitúcií. Otec už nie je tým, kto trestá a riadi život v domácnosti, kňaz lieta s deťmi za futbalovou loptou, mladí nežijú v manželstvách, starí a učители stratili svoju autoritu... Životný spôsob ukotvený tradíciou prestáva ľuďi našej civilizácie vieť ako loďka k cieľu. Ako ho koncipujeme, sa zdá byť čoraz viac záležitosťou našej osobnej voľby, ktorá sa do veľkej miery odvíja od toho, ako vidíme sami seba. Toto videnie sa formuje jednak na báze odlišenia od prostredia, ale aj uvedomenia si mnohorakej a neoddeliteľnej spätosti s ním ([8], 183).³ Obraz o sebe samom vykazuje pomerne veľkú krehkosť vo vzťahu k rôznorodým zážitkom prameniacim z konfrontácie s ľuďmi, prírodou či technikou. Dôsledky násilia, vojen, živelných pohrôm či iných katastrof v tejto súvislosti netreba bližšie popisovať. Aj keď sa človek vyhne takýmto traumatickým zážitkom, je dôležité, v akom prostredí vyrastá a ďalej žije.

Sebainterpretačné schémy sa formujú od ranného detstva a môžu sa v niektorých vrstvách prenášať. Môžeme stretnúť napríklad ženu, ktorá sa vníma ako stelesnenie citlivosti, obetavosti a pracovitosti, hoci nijakou z týchto vlastností nedisponuje, ale len prevzala ako svoje charakteristiky parametre svojej matky. Takisto muža, ktorý sa považuje za rozvážneho a seriózneho, lebo taký bol jeho otec v kombinácii s veľkou pracovitosťou. Sám nerozhodný a málo aktívny, spája celý život svoje vlastnosti s obrazom otca. Ak okolnosti týchto ľudí neprinúti svoje videnie korigovať, zostanú v ňom aj po celý život; dokonca je takéto pochybené videnie niekedy silnejšie než akékoľvek okolnosti. Mnohí nútia svoje okolie prevziať videnie seba samého a na základe neho k nim pristupovať, pokúšajú sa ho vnútiť svojmu okoliu,⁴ aj keď produkuje situácie a strety, ktoré jeho nekorešpondovanie so skutočnosťou robia očividným. Darí sa to najmä v prípadoch silnej emocionálnej zainteresovanosti (napr. na základe príbuzenskej lásky, zaľúbenosti či fascinácie osobnosťami s vodcovskými, umeleckými či inými kvalitami). Príklady poskytuje bežný život, ale poznáme aj z histórie, koľkí sa o to pokúšali v širšom rámci. Avšak rovnako ako Calligulovi nepomohla štyridsaťmetrová socha zvečniť svoj vlastný sebaobraz, ani im sa nepodarilo svoj pohľad vnútiť ostatným na dlhší čas.

V prírodných podmienkach aj nepatrný nepresný krok vychádzajúci z nesprávneho posudzovania seba samého môže znamenať koniec života. Videnie, ktoré nezodpovedá potrebám, takéto okolnosti tvrdo selektujú, aj keď ich zvládnutie si nutne nevyžaduje pravdivosť širšieho interpretačného celku či rámca. Komplikovanosť vzťahov a inštitucionalizácie ich pravidiel v rozvinutých spoločenstvách však vytvára veľkú vôľu z hľadiska korešpondencie sebaobrazu so skutočnosťou. Nadhodnotený či chybný pohľad v kombinácii so zručnosťami všakovakého druhu sa môže často uplatniť

³ Mentálny náhľad na skutočnosť zahŕňa obraz prostredia i seba samého, pričom tieto roviny treba považovať za dve stránky toho istého celkového náhľadu na skutočnosť, podčiarkuje vo svojej knihe Ján Šulavík ([8], 183).

⁴ Súvisí to aj s tým, ako o tom píše americký morálny filozof Michael Slote, že ľudia túžia byť v živote uznávaní, nie zavrhaní. Pozri štúdiu Zuzany Palovičovej ([11], 400). Podľa neho je táto okolnosť tým, čo vedie ľudí k úsiliu zachovať si charakter a viesť cnostný život. Túžba byť uznávaný však môže rovnako dobre spôsobovať celkom opačné konanie a byť tiež impulzom na nvcovanie nepravdivých pohľadov na seba samého svojmu okoliu.

namiesto takých, ktoré spoločnosť stanovuje vo svojich pravidlách ako potrebné pre nadobudnutie rôznych druhov sociálneho statusu. Ani inštitucionalizácia vzdelávania, ktorá má dnes veľkú tendenciu stavať na povrchnej súťaživosti, veľmi nepomáha pri nachádzaní adekvátneho sebaobrazu. A to ani v prípade, že ide o kvalitné vzdelávacie inštitúcie, schopné vypestovať mnohoraké schopnosti vrátane tvorivých. Sebaobraz úspešného žiaka či študenta, silne zameraného na zvládanie úloh, ktoré mu stanovujú zvonka, môže neskôr privodiť vážne následky, keď nie je schopný formulovať si vlastné výzvy a projektovať si životnú cestu. Umelé zakonzervovanie sebaobrazu v osídlach úspechu v úzkom rámci vedie často k vážnym zlyháním, prílišné zameranie sa na vonkajšie podnety a plnenie umelých kritérií vedie do pasce uprednostňovania vonkajších pohľadov na seba samého, konformizmu, ťažkého života podľa cudzích predstáv. Neraz to končí rozpustením sa v rôznych skupinových hodnotách a cieľoch (aj fanatických hnutí). V lepšom prípade dochádza k povrchnému úsiliu vyniknúť za každú cenu, ktoré bráni mnohým hlbšie vniknúť do oblastí, kde vyvíjajú svoje aktivity.

Keďže sa jednotlivec stáva jednotlivcom až vo vzťahu k iným ([3], 18), mnohí sa v rámci sociálnych vzťahov pohybujú aj na báze využívania tejto okolnosti. Ich súkromný život či kariéra sa často opierajú aj o vedomé zásahy do citlivého sebaobrazu iných. Na technikách jeho deštrukcie sa zakladá sila inkvizičných postojov rôzneho druhu; využívajú ju mocní, ale aj iní; na nich spočíva aj psychické šikanovanie v rámci rôznych inštitúcií (v rodine, škole, v zamestnaní, pri vojsku, atď.). Možnosti uplatňovania podobných manipulácií závisia od postoja okolia, avšak bez jeho spolupodielníctva by ani Andersenov cisár nevyšiel nahý do ulíc. Mnoho vládcov v dejinách by si zrejme počínalo inak, keby im blízki pre ich sebareflexiu neponúkali skresľujúce zrkadlo. Kolíki silní by sa aj dnes možno správali inak, keby neexistovala okolo nich suita profitujúca z ich izolácie, podieľajúca sa na vytváraní ich klamného sebaobrazu? Autokratické či despoticke maniere celej plejády mocných by neboli vôbec možné, keby sa neopierali o takých, čo ich podporujú lživým potvrdzovaním ich sebaobrazu a skresľujúcou apologetikou, usilujúc sa tým udržať či nadobudnúť výhodné postavenie v ich blízkosti. Hoci sa na takomto skreslení môžu zúčastňovať aj z presvedčenia, že zohráva v konečnom dôsledku konštruktívnu úlohu, alebo tiež podľahnúť vízií charismatickej osobnosti, ktorej nie sú schopní odolať a reflektovať ju priliehavejšie.

Moc má vytrvalú tendenciu ku konzervácii vlastného sebaobrazu a často sankcionuje tých, čo sa usilujú nastaviť jej pravdivé zrkadlo. Často si mylí aroganciu s rozhodnosťou a čierno-biely pohľad s jasnozrivosťou; zabetonúva sa vo svojom videní a podopiera ho rozličnými interpretačnými modelmi a schémami – od náboženských cez umelecké až po filozofické či vedecké. Nejedna takýto koncept už tancoval svoje sólo na maškarnom plese moci, lebo – ako to pekne povedal Kant – príslušnosť k moci kalí úsudok. V autoritárskych systémoch moc odstraňuje zo svojho okolia zvyčajne všetko, čo deštruuje jej sebaobraz, kým moc založená vo väčšej miere na demokratických praktikách, je viac prístupná jeho inovácii, aj keď jej tendencia ku konzervácii zostáva silná a treba ju často obetavo prebijať.

Vyzliekanie z hadej kože. Sebaobraz, ktorý sa môže vyznačovať krehkosťou a citlivosťou, ale i silnou tendenciou k pevnosti a konzervácii, disponuje istou pružnosťou, založenou na schopnosti meniť sa na základe asimilácie nových myšlienok či

skúseností a zabezpečovať prekonávanie prílišného nesúladu s realitou. Prisilná tendencia k pevnosti vzniká zvyčajne ako obranný mechanizmus v ťažko zvládnuteľných situáciách či v dôsledku stretnutia dlhodobějších nepriaznivých okolností. Takéto zakonzervovanie sa však môže odohrať len v jeho niektorej vrstve, kým iné môžu byť celkom ľahko prístupné inovácii.

Medzi sebaobrazom a realitou je prirodzený istý výkyv. Na úrovni fyziologických dispozícií (ak nejde o patologické skreslenia) zvyčajne skúsenosť jednotlivca dovedie k potrebnej adekvátnosti, v ďalších rovinách je to ešte komplikovanejšie. Život v rozvinutej, mnohorako štruktúrovanej spoločnosti sa odohráva na báze všakovakých posunov vo videní. V jednoduchších spoločenstvách sú činnosti menej špecializované a kvalita ich vykonávania je viac viditeľná; menej diverzifikované sú aj životné štýly. Nie je však nutné (a zrejme ani dosť dobre možné), aby obraz človeka o sebe samom vo všetkých svojich zložkách úplne korešpondoval s jeho reálnymi parametrami, rovnako, ako sa človek nutne pri svojej orientácii vo svete nemusí opierať o presnú a jedinou možnú interpretáciu. Takisto koncepcie a predpoklady, ktoré do procesov sebainterpretácie vstupujú, majú variabilnú škálu a môžu sa vyznačovať väčšou či menšou mierou pravdivosti či pravdepodobnosti. Ako to zaznamenala aj psychológia, život konkrétnych ľudí v konkrétnych okolnostiach sa odohráva na báze individuálnych percepcií reality a „luxus“ jedinej reality sa dosahuje len za cenu sociálne či kultúrne „vynútených“ dohôd o „odsúhlasenom“ reálnom svete ([10], 81 – 88). K rozmanitým skresleniam v obraze seba samého z kognitívnych či motivačných zdrojov dochádza už pri samotnom spracovávaní informácií z okolia, ovplyvňuje ich kvalita sebamonitorovania ([15], 385 – 394), do hry pritom vstupujú aj liečivé mechanizmy vytesňovania, ilúzií, nereálnych nádejí a predstáv. Navyše, mnohí ľudia ani nestoja o život v aktuálnej realite, chcú zostať pohrúžení vo svojich tvorivých, milostných, výskumných či vizionárskych snoch.

Človek sám seba ani svet, v ktorom žije, počas celej svojej doterajšej histórie nemusel dôkladne poznať na to, aby prežil a reprodukoval sa, aj keď posuny v jeho sebainterpretácii z hľadiska jej korešpondencie s realitou boli limitované a selektované existenčnými podmienkami. Ako sa chápal a chápe, na konkrétne akých interpretačných obrazoch bola a je založená jeho aktuálna existencia, ovplyvňuje formy a spôsoby jeho života aj historické udalosti, ale dnešní ľudia sa vo svojom živote vzdávajú či približujú svojmu reálnemu obrazu s rovnakým úsilím, starosťami či fatálnym miňaním, ako to bolo vo chvíli, keď v antike zaznel dnes už okridlený výrok filozofa: „Poznaj sám seba.“ Aj keď od tých čias človek už nevidane pokročil v oblasti poznania svojich fyziologických, psychických, sociálnych či duchovných aktivít a dispozícií.

Skutočnosť, že obraz človeka o sebe samom je prerastený sebaklamom a rozličnými posunutými interpretáciami, nemusí byť pesimistickým výrokom. Na jednej strane to život ľuďom uľahčuje, na druhej im ho sťažuje. Ich údelom je usilovať sa porozumieť sebe samým vo svete, hľadať interpretácie, ktoré zabezpečujú stabilitu, a konzervovať ich tak, aby poskytovali pre život rentabilné videnie; rentabilné z hľadiska psychickej kondície a vyhovujúce praktickým cieľom. Práve táto rentabilita je tým, čo umožňuje uchovať aj také prvky v sebaobrazoch človeka, ktoré sa nezhodujú s jeho skutočnými parametrami, a zároveň aj tým, čo aktivizuje jeho inováciu. Pri hľadaní spôsobu života z hľadiska jeho úspešnosti nemusí ísť nutne o približovanie sa k pravde osebe, ale aj

o jej skrývanie či obchádzanie, teda v prvom rade ide o zaujatie takej polohy, ktorá nám umožní ďalej žiť spôsobom považovaným za vhodný alebo možný.

Obraz o sebe je so všetkými svojimi reálnymi a nereálnymi prvkami sprostredkovateľom kontaktu s vonkajším svetom a je možné ho chápať aj ako vzduchový vankúš alebo kožu, ktorá chráni pred smrteľnými zraneniami či infekciami. Nie je dobré, ak sa z neho stane pevný pancier, brániaci novými spôsobmi spracovávať podnety z okolia. Dôležitý sebainterpretačný rámec pre človeka predstavuje kultúra, ktorá zabezpečuje generačný prenos rôznych konštruktov a predstáv, pričom často jej nedostatočná otvorenosť môže zapričiňovať izoláciu.⁵ Pre kultúru, národ, spoločenstvo, inštitúciu ani pre jednotlivca nie je zdravé, ak sa uzavrie natoľko, že sa natrvalo zablokuje a zafixuje v jednej podobe. Ale aj v prípade, že k tomu nedochádza, nové prvky si po čase vyžadujú systémovjšie prebudovanie, lebo konzervatívne tendencie spôsobujú, že sa to zväčša nedeje priebežne a spontánne. Dôležité je zbaviť sa starej kože, ktorá síce praská a pod ňou vidieť novú, ale ešte stále sme sa z nej nevyzliekli. Tak dochádza k vážnejším, často bolestivým zmenám, keď sa človek vzdáva niektorých dominantných pohľadov či ilúzií vo vzťahu k sebe samému, aby na ich miesto nastúpili iné, potrebnjšie a (možno) adekvátnejšie.

Vzťahovanie sa k budúcnosti. Osobitosti sociálneho života ľudí a ich špecifických aktivít vyvierajú z pružného spôsobu interpretácie sveta a dynamickej povahy vlastnej sebainterpretácie, z prekračovania a vzťahovania sa k tomu, čo je i čo nie je, čo bolo, čo by mohlo i nemohlo byť; vzťahovania sa k sebe samým aj z hľadiska toho, akými sme boli, akými sa túžime zachovať či sa stať ([12], 426 – 433). Konštituovanie osobnej identity predpokladá postoj, ktorým sa k sebe samému vzťahujem ako k tomu, čo treba pretvoriť ([14], 100).⁶ Predstava o tom, akými chceme či odmietame byť,⁷ tvorí tak neodmysliteľnú vrstvu sebaobrazu a aj v rovine sebareflexie človeka ako druhu vytvára priestor, aby sa identifikoval aj vo vzťahu ku svojej predpokladanej potencialite.⁸

⁵Disociácia naučených nekompatibilných behaviorálnych systémov v západnej kultúre je napr. podľa psychológa Carla R. Rogersa základom všetkej psychologickkej aj sociálnej patológie. Je presvedčený, že „...je to kultúra, ktorá jedincov podmieňuje, oceňuje a utvrdzuje v správaniach, ktoré sú v skutočnosti zvráteniami prirodzených smerovaní...“ ([9], 184).

⁶Vychádzam tu zo slov Miroslava Marcelliho, ktorý píše o prístupe, „...podľa ktorého sa Ja nepotvrďuje tam, kde stojí v popredí otázka, čo vlastne som (to naozaj môže byť sféra fikcií, sebaklamov a sebaštylizácií); afirmáciou Ja je potom skôr ten postoj, ktorým sa k sebe samému vzťahujem ako k tomu, čo treba pretvoriť; z vlastného Ja by sa touto zvláštnou afirmáciou malo stať niečo iné. Dá sa to povedať aj tak, že z vlastného života sa takto stáva ‘work in progress’. A ak niekto chce, môže to vyjadriť aj filozofickým pojmom stávania.“ ([14], 100) V psychológii sa vzťahovanie k budúcnosti identifikuje napr. ako dôležitá anticipačná funkcia Ja, ako to vníma napr. Heinz Hartmann z pozícií psychoanalýzy; pozri ([17], 403); ale napr. v pohľade predstaviteľov humanistického prúdu ju môžeme nájsť aj priamo zakotvenú v bazálnej štruktúre každého živého organizmu; pozri ([13], 621 – 630).

⁷Psychológia rozoznáva v tejto súvislosti „reálne self,“ aj „ideálne self,“ pričom ideálne chápe ako predstavu, ktorú má každý o tom, aký by chcel byť.

⁸Táto potencialita môže vstupovať do procesu sebaidentifikácie aj na základe toho, že – ako to píše psychiater Ivan Žucha –, „život štruktúrou svojich udalostí a procesov, ktoré existujú

Človeka robí človekom schopnosť uznať či neuznať určité charakteristiky ako svoje ([3], 19). Medzi tým, ako sa vidí, a tým, aký je naozaj, býva posun, ktorý nutne nemusí viesť k neúspechu. Technológie prežitia ľudí boli a sú po tisícročia rozmanité, nemuseli byť zakotvené nevyhnutne v pravdivých interpretáciách vo všetkých svojich aspektoch. A hoci by aj niekto považoval za nutné zbaviť ľudí závoja ilúzií a falošných nádejí smerom do budúcnosti a z nich vyplývajúcich sklamaní a tvrdil by, že z toho pramení moc, nedokážu byť odkázaní len na prítomnú realitu. Ich údelom je hľadať svoj obraz v zrkadlách, ktoré nie sú dokonale rovné, a preto svoju „moc konať“ a silu existovať“ musia opierať aj o vízie a sny.“

Opúšťanie mýtov a náboženských kánonov bolo vo väčšine prípadov uhýbaním či ustupovaním pravdám, ktoré boli silnejšie (alebo silnejšími vnútené); mýty sa najčastejšie vymazávali a oslabovali inými mýtmi, doktríny inými doktrínami. Filozofia, ako ju poznáme z dejín západnej civilizácie, nevznikla primárne v opozícii voči mytológii a nebola to ani ona, komu sa podarilo vyhnať staré božstvá z ich antických chrámov. Aj keď jej cieľom nebolo posúvať storočiami nezmenené pravdy a k životu ju vyvolalo práve zrelativizovanie mytologických modelov. A rovnako ako vtedy ani teraz to nie je primárne kritické myslenie (vo forme filozofie či vedy), na báze čoho sa formuje vzťah ľudí k sebe samým. Prenikanie kritického myslenia do každodenného privátneho i spoločenského života, ktoré prispieva na jednej strane k nevidanému zrelativizovaniu tradičných hodnôt a plodí pochybnosti a obavy z hľadiska perspektív budúceho vývoja, na strane druhej otvára možnosti pre variabilnosť prístupov k životu a atmosféru pre konsenzuálne spolužitie na báze rozmanitých interpretačných schém a modelov. Presadzovanie jednotného názoru ako predpokladu ľudskej kooperácie nahrádza dnes pohľad, ktorý konsenzus buduje na rešpekte voči legitímite názorovej plurality v pohľade na svet a človeka a nepovažuje ju za prekážku kooperatívneho fungovania spoločnosti.

LITERATÚRA

- [1] FOSSEYOVÁ, D.: *Gorily v mlze*. Praha, Mladá fronta 1988.
- [2] *Pravda o Dian Fosseyovej*. *Expres*. roč. 1989, č. 13.
- [3] NOVOSÁD, F.: „Dimenzie sebainterpretatívnosti.“ In: *Filozofia*, roč. 51, 1996, č. 1.
- [4] ŽUCHA, I.: „Psychiatria: Príklad hypotézového trhu.“ In: Beňušková, E.: Kvasnička, V., Pospíchal, J.: *Hľadanie spoločného jazyka v kognitívnych vedách*. Bratislava, Iris 2000.
- [5] ŽUCHA, I.: *Fragmenty*. Pezinok – Bratislava. Psychiatrická spoločnosť SLS – Pinelova nemocnica 1998.
- [6] SENECA, L. A.: *Úvahy o pokoji duše*. Košice, Pezolt PVD 1996.

mimočasovo, môžeme spriestornene vidieť ako celok, kde je rovnocenná nielen minulosť a budúcnosť, ale aj skutočnosť a možnosť, aj implicitné a explicitné“ ([5], 72). Práve tento pohľad podľa môjho názoru človek uplatňuje, keď sa vzťahuje k svojej budúcnosti.

“Že táto túžba po živote v pravde, zbavenom ilúzií a falošných nádejí, znamená moc: „moc konať, silu existovať“, píše súčasný francúzsky filozof André Comte-Sponville. Ako uvádza Dagmar Smreková ([16], 253 – 257), tento autor nadväzuje na myšlienkovú líniu, ktorá stavia na eliminácii ilúzií a snov vzťahujúcich sa k budúcnosti ako zdroja sklamaní, neschopnosti žiť prítomný život, sústrediť sa na prežívanie dobra a šťastia.

- [7] BARROW, J. D.: *Teorie všeho. Hledání nejhlubšího vysvětlení*. Praha, Mladá fronta 1996.
- [8] ŠULAVÍK, J.: *Metafilozofické implikácie psychoterapie*. Bratislava, Album 2001.
- [9] ROGERS, C. R.: *O osobnej moci*. Modra 1999.
- [10] ROGERS, C. R.: *Spôsob bytia*. Modra 1997.
- [11] PALOVIČOVÁ, Z.: „Etika cnosti a etika pravidiel. Komplementarita, či alternatívy?“ In: *Filozofia*, roč. 58, 2003, č. 6. ·
- [12] ŠULAVÍKOVÁ, B.: „Viac ako príbeh. K diskurzu o identite.“ In: *Filozofia*, roč. 58, 2003, č. 6.
- [13] ŠULAVÍKOVÁ, B.: „Tichá revolúcia osobnej moci.“ In: *Filozofia*, roč. 57, 2002, č. 9.
- [14] MARCELLI, M.: „Diskurz a identita alebo o výskyte dažďa v Španielsku.“ In: Bianchi, G. (Ed.): *Identita, zdravie a nová paradigma*. Bratislava, Veda – KVS BK SAV 2001.
- [15] BAUGARTNER, F.: „Sebamonitorovanie a jeho pôsobenie na poznávanie interpersonálnych situácií.“ In: *Československá psychologie* 35, 1991, č. 5.
- [16] SMREKOVÁ, D.: „Zmysel rehabilitácie pojmu šťastia.“ In: *Filozofia*, roč. 58, 2003, č. 4.
- [17] ŠEBEK, M.: „*Psychologie Já - od S. Freuda k H. Hartmannovi*.“ In: *Československá psychologie*, roč. 35, 1991, č. 5.

Tento príspevok bol vypracovaný v Kabinete sociálnej a biologickej komunikácie SAV v rámci projektu VEGA č. 2/3148/23.

PhDr. Blanka Šulavíková, CSc.
KVS BK SAV,
Dúbravská cesta 9,
813 64 Bratislava
SR